

TİMURLU MEDENİYETİNE ÖRNEK BİR ŞEHİR: SEMERKANT (1370-1405)*

*Muhammed Emin KOÇAK***

Özet

Adını kurucusu Timur'dan alan Timurlular Devleti, Orta Asya başta olmak üzere çeşitli coğrafyalarda hüküm sürmüştür. Timurlular, hâkimiyeti altına aldıkları memleketleri ilmî, kültürel ve sanatsal olarak etkilemiş ve kendisinden sonra kurulan devletler ve hanlıklar tarafından örnek alınmıştır. Timurlu Devleti, Çağatay Hanlığı'nın mirası üzerine kurulmuştur. Çağatay hanlarından farklı olarak Timurlu hükümdarları şehirlerde oturmuşlar ve yerleşik kültürü benimsemişlerdir. Yerleşik kültürün unsurlarından biri olan şehirler, Timurluların Orta Asya'da bıraktıkları mirasın önemli yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Timur, Semerkant'ı başkent olarak seçmiş, şehirde gösterişli eserler ve bahçeler meydana getirmiştir. Timur'un zorunlu göç politikası sayesinde Semerkant nüfusu artmış ve kentin sosyal yapısı değişmiştir. Semerkant, Timur zamanında muazzam bir şekilde gelişmiş ve Doğu İslâm dünyasının cazibe merkezine dönüşmüştür. Semerkant, Timurlu medeniyetinin doğduğu yer olması nedeniyle büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Hanlığı, Orta Asya, Semerkant, Timur, Timurlu Medeniyeti.

AN EXAMPLE OF TIMURID CIVILIZATION: SAMARKAND (1370-1405)

Abstract

The Timurid state, which was named after the founder of Timur reigned in various regions, particularly in Central Asia. The Timurids affected the cities they captured scientifically, culturally and artistically, and were followed by the states and khanates established after them. The Timurid State was founded on the legacy of the Chagatai Khanate. Unlike the Chagatai khans, the Timurid rulers lived in cities and adopted the settled life. Cities, which are one of the elements of the settled culture, appear as important structures of the heritage of Timurids in Central Asia. Timur selected Samarkand as its capital and created magnificent artifacts and gardens in the city. Thanks to Timur's forced migration policy, the population of Samarkand increased and the social structure of the city changed. Samarkand developed enormously during the time of Timur and transformed into the a center of attraction in the Eastern Islamic world. Samarkand is of great importance since it is the birthplace of the Timurid civilization.

Keywords: Chagatai Khanate, Central Asia, Samarkand, Tamerlane, Timurid Civilization.

Giriş

Semerkant, Mâverâünnehir bölgesinde yer almaktadır. Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda bulunan coğrafyaya Mâverâünnehir adı verilmiştir. Semerkant'ın batısında Buhara, doğusunda Üsrüşene bölgesi, kuzey ve kuzeydoğusunda ise Taşkent ile İsbicâb, güneyinde Kiş ve Nesef şehirleri bulunmaktadır.¹ Semerkant, Türk ve İslâmi geleneği yüz yıllarca içinde barındıran 2500 yıllık bir

* Bu çalışma, Aksaray Üniversitesi tarafından 02-04.05.2019 tarihleri arasında Aksaray'da düzenlenen VI. Genç Tarihçiler Öğrenci Sempozyumu'nda sunulan bildirinin içeriği genişletilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

**Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: emin.kocak0@gmail.com.

¹ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 2; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 177; Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur*, Cosimo Classics, New York 2010, s. 463; Osman Aydınli, *Semerkant Tarihi (Fethinden Sâmâniler'in Yıkılışına Kadar 93-389/711-999)*, İsam Yayınları, İstanbul 2011 s. 55.

geçmişe sahip nadir yerleşim yerlerinden biridir. Şehir ilk olarak, Zerefşân Nehri'nin güney kısmında kurulmuştur. Günümüze kadar ulaşan kalıntılarına ise Efrâsiyâb ismi verilmektedir. Semerkant'ın kuruluşu hakkında çeşitli rivayetler² olsa da şehrin M.Ö. 535 yılında Pers hükümdarı Cyrus tarafından kurulduğu bilinmektedir.³ Semerkant, tarihi süreç içerisinde çeşitli milletler tarafından muhtelif şekillerde isimlendirilmiştir. İlk olarak Büyük İskender'in doğu seferinde Maracanda olarak ifade edilmiş⁴, daha sonra Çin kaynaklarında Sa-mo-kian, K'ang ve Si-wan-kin olarak yer almıştır.⁵ Semerkant isminin anlamı ve ilk olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da şehrin isminin, Himyeriler'in (M.Ö. 115- M.S. 535) önemli komutanlarından olan Şemir b. Yer'iş'den geldiğine dair görüşler mevcuttur.⁶ Kâşgarlı Mahmud (ö.1090) ise Semerkant'ı "*Semiz Kent*" (büyük, zengin şehir) olarak ifade etmiştir.⁷

Tarihi süreçte, çeşitli milletlerin ve hanedanlarının hüküm sürdüğü şehir, M.S. 711 yılında Emevîler'in (661-750) Horasan valisi Kuteybe b. Müslim tarafından kesin olarak ele geçirilerek İslâm hâkimiyetine girmiştir. Semerkant'ın ele geçirilmesi, Müslüman ordularının fetih hareketlerini de kolaylaştırmış ve şehir askeri bir üs olarak kullanılmıştır.⁸ İslâm coğrafyacılarından Yakûbî, İbn Hurdâzbih, Belâzurî ve İbn Rüsteh Semerkant'ı, Soğd⁹ bölgesinde fiziksel ve mekânsal olarak öne çıkan bir yönetim merkezi olarak tasvir etmiş ve Soğd hükümdarlarının eskiden burada oturduklarını ifade etmişlerdir.¹⁰ Emevîler'in ardından bir diğer İslâm hanedanlığı olan Abbâsîler'in (750-1258) hâkimiyetinde olan şehirde, zaman zaman çeşitli isyanlar çıkmıştır. Abbâsî halifesi Me'mun, 819 yılında isyanların bastırılmasında büyük yararlılıklar gösteren, İran kökenli Sâmani ailesinden Nuh b. Esed'i, Semerkant valiliğine atamış ve ailenin diğer üyelerine de çeşitli valilikler vermiştir. Sâmaniler (819-1005) zamanında Semerkant, ticarî faaliyetlerin yoğun olarak görüldüğü ve tarihi İpek Yolu üzerinde en önemli şehirlerden birisi olarak varlığını sürdürmüştür.¹¹ Daha sonra Karahanlılar (840-1212), Selçuklular (1040-1308) ve Hârezimşahlar'ın (1097-1231) hâkimiyeti altına giren şehirde, ilim, bilim ve kültür sahalarında kıymetli eserler ve yapılar meydana getirilmiştir. Semerkant, Moğollar dönemine kadar Türk-İslâm şehirleri içerisinde önemli bir merkez olmuş ancak Moğol istilası ile bu önemini kaybetmiştir.

1. Moğollar Zamanında Semerkant

Moğollar, insanlık tarihini etkileyen, askeri ve idari yapıları sayesinde büyük bir imparatorluk kuran uluslardan biridir. XIII. yüzyıla kadar çeşitli boylar şeklinde ve merkezi siyasî bir yapıdan yoksun olarak varlıklarını sürdüren Moğollar, 1206 yılındaki kurultayda, Temuçin'in "*Han*" ilan edilip "*Cengiz*" ismini almasıyla tek çatı altında toplanmışlardır.¹² Cengiz Han (1206-1227), Moğol kabilelerini birleştirmiş ve bünyesine kattığı Türk unsurlar ile beraber çeşitli coğrafyaları ele geçirmiştir. Bu coğrafyalardan birisi de Semerkant'ı içinde bulunduran Mâverâünnehir'dir. 1218 yılında meydana gelen Otrar hadisesi, Moğollar ile Hârezimşahları karşı karşıya getirmiştir. Moğollar tarafından gönderilen 450 kişilik tüccar kafilesi, Hârezimşahlar'ın Otrar valisi İnalçık tarafından ele geçirilmiş ve yağmalanmıştır. Moğollar, zararın giderilmesi için taleplerde bulunmuş ve istekleri

² Bu rivayetler için bk: Aydınli, a.g.e., s. 88-100.

³ Aydınli, a.g.e., s. 97.

⁴ Edward Bunbury, *A History of Ancient Geography*, Cambridge University Press, London 1987, s. 135; H. H. Schaeder- C. E. Bosworth "Samarkand", *Encyclopaedia of Islam (EI²)*, C. VIII, Leiden 1995, s. 1032.

⁵ Aydınli, a.g.e., s. 88.

⁶ Aydınli, a.g.e., s. 89.

⁷ Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgati't Türk*, çev. Besim Atalay, C.III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 150.

⁸ Hamilton A. R. Gibb, *The Arab Conquests In Central Asia*, Ams Press, New York 1970, s. 47; Zekeriya Kitapçı, "Orta Asya'nın Müslüman Araplar Tarafından Fethi", *Türkler*, ed. H.C. Güzel- K. Çiçek- S. Koca, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 474-476.

⁹ Soğd bölgesi için bk: Ahmet Taşağıl, "Soğd", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 348-349; Strange, a.g.e., s. 460-473.

¹⁰ Yakûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2002, s. 39; İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 147; Belâzurî, *Fütûh'ul Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013 s. 483; İbn Rüsteh, *el-Â'lâki'n Nefîse*, çev. Ali Fuat Eker, Ankara Okulu, Ankara 2017 s. 124.

¹¹ Aydınli, a.g.e., s. 356.

¹² David Morgan, *The Mongols*, Basil Blackwell, USA 1987, s. 74; *Moğolların Gizli Tarihi I*, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 133-134.

gerçekleşmeyince savaş hazırlığına başlamışlardır.¹³ Bu olaydan sonra Cengiz'in, 1219'ın yaz aylarında başlattığı Batı seferi neticesinde, Semerkant dahil olmak üzere Mâverâünnehir'in büyük bir kısmı ele geçirilmiştir.¹⁴ Moğol istilasına uğrayan bazı bölgelerde bulunan el-Cûzcânî, Cengiz Han'ın 1220'de Semerkant'ı ele geçirerek, şehri tahrip ettiğini ve onlarca insanın öldürüldüğünü aktarmaktadır.¹⁵ Cengiz Han'ın bu seferinin Semerkant'ın şehir hayatına büyük zarar verdiği görülmektedir. Moğolların Semerkant hâkimiyeti ile şehir, tam bir harabeye dönmüştür. Cüveynî, şehirde 30 bine yakın insanın öldürüldüğünü ve binlerce sanatkârın Cengiz'in oğullarına ve yakınlarına verildiğini ifade etmiştir.¹⁶ Cengiz'in, Semerkant'ı istilasından sonra, günümüzdeki modern Semerkant'ın bulunduğu alanda yeni bir şehir kurulduğu bilinmektedir.

Cengiz Han, ölmeden önce imparatorluğunu oğulları arasında paylaşmıştır. Mâverâünnehir ve Türkistan'ı içine alan coğrafyayı ikinci oğlu olan Çağatay Han'a (1227-1241) vermiştir. Çağatay, otoriter bir kimse olup, Moğol yasalarının koruyucu ve uygulayıcısı olmuştur.¹⁷ Onun zamanında, İslâmî kurallara göre hayvan kesilmemesi ve suyun kirletilmemesi, Müslüman halka büyük zarar vermiştir. Çağatay Hanlığın'da, Moğol yasalarının ön planda tutulmasının hanlığın içerisinde İslâmiyet'in yayılmasını geciktirdiği düşünülmektedir. Çağataylılar, diğer Moğol ulusları gibi istikrarlı bir gelişme gösterememişlerdir. Hâkimiyet alanlarının içerisinde bulunan Semerkant gibi büyük şehirler, valiler vasıtasıyla yönetilerek, merkezde olan "Büyük Han'a" bağlanmıştır.¹⁸ Dolayısıyla bu durum Çağatay Hanlığı'nın siyasî ve iktisadî olarak gelişmesini engellemiştir. Ayrıca Çağatay Ulus'unda hâkimiyet kurmak için Moğol hükümdarları arasında yaşanan mücadeleler neticesinde şehir hayatında büyük bir durgunluk meydana gelmiştir. Moğollar dönemde Semerkant, ilmî, kültürel ve iktisadî alanda sınırlı bir şekilde gelişme kaydetmiştir. XIV. yüzyıl seyyahlarından İbn Battûta (1304-1368) Mâverâünnehir'e giderek Semerkant'ı bizzat görmüştür. Semerkant için: "Irmak kıyısında şehir halkının bir zamanlar ne denli çalışkan ve hırslı olduğunu gösteren büyük köşkler ve kasırlar bulunur. Şimdi çoğu harap. Şehrin büyük kısmı da öyle. Ne surları ne de kapıları var bu şehrin...! İç kısımlarında bahçeler var sadece."¹⁹ şeklindeki ifadeleri ile Moğol tahribatının ne denli yıkıcı olduğunu ve ilk dönem Moğol fetihlerinden sonra bile şehrin harap halde kaldığı bilgisini vermiştir.

2. Timur Devrinde Semerkant

Timur'un (1336-1405) hayatının ilk kısmına dair bilgiler sınırlı olsa da 1336 yılında²⁰ Keş (Şehr-i Sebz) yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğduğu bilinmektedir. Babasının ismi Turagay annesinin ki ise Tekina'dır.²¹ Timur, Çağatay Ulus'unun hâkimiyetinde olan topraklarda doğmuştur. Onun, Türk veya Moğol olduğuna dair tartışmalar devam etse de gerek İslâm tarihi gerek ise Türk ve dünya tarihi açısından önemli bir şahsiyet olduğu bilinen bir gerçektir.²² Timur, 1370'de Çağatay Hanlığı'nın içerisindeki siyasî ve askerî mücadelelerden galip bir şekilde çıkarak, kendi adıyla anılan devletini kurmuştur. Onun, Avrasya bozkırlarından Delhi'ye, Anadolu'dan Çin'e kadar uzanan seferler düzenlemesinin birçok amacı olmak ile birlikte ana çerçevede şöyle ifade edilebilir: Timur, Cengiz Han'ın mirasını kendi devletinde toplamak istemek ile beraber dünyanın hükümdarı olmayı

¹³ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu (Attilâ, Cengiz Han, Timur)*, çev. Halil İnalçık, haz. E. Tokdemir- M. Dönmez, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 247-248. Moğolların tüccarlara ve ticari faaliyetlere verdikleri önem için bk: Ekrem Kalan, "Moğollar Devrinde İpek Yolu", *İpek Yolu*, ed. Ahmet Taşağıl, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 93-108; Muhammed Emin Koçak, "Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/I (2019), s. 37-46.

¹⁴ Alâeddin Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 129-147.

¹⁵ Minâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 58.

¹⁶ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁷ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 248; el-Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 124; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 475.

¹⁸ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 67-68.

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 527.

²⁰ Timur'un doğum günü için bk: Beatrice Forbes Manz, "Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty" çev. Musa Şamil Yüksel, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (2000), s. 264-265.

²¹ Şerefüddin Ali Yezdi, *Zafernâme*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 24-25; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 6.

²² Timur'un soyu için bk: Zeki Velidi Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", çev. İsmail Aka, *Tarih Dergisi*, XXVI (1972), s. 75-84.

amaçlamış ve bu amacına uygun olarak da çeşitli seferlere çıkmıştır. Seferlerinin yönünün daha önce Moğol İmparatorluğu'na dahil olan bölgeleri kapsamaması şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda İran'ın kuzeyi ve Azerbaycan'ı ele geçirdiği Üç Yıllık Sefer (1386-1388), Ortadoğu'ya hâkim olmak adına çıktığı Beş Yıllık Sefer (1392-1397), Hint Seferi (1398-99), Anadolu, İran, Irak coğrafyalarını içine alan Yedi Yıllık Seferi (1399-1404) ve son olarak 1404'te çıktığı Çin seferi ile yukarıda zikredilen amaçlara ulaşmaya çalışmıştır.

Timur, hâkimiyetin ilk yıllarından itibaren imar faaliyetlerine çok önem vermiş ve başşehir olarak Semerkant'ı seçmiştir. Semerkant, Timur'un ele geçirdiği ilk şehirdir. Şehri ele geçirdikten sonra çeşitli görev dağılımları yaparak beylerini Semerkant'ın asayiş ve güvenliği için görevlendirmiştir. Ardından mahiyetindeki mühendis ve mimarlara emirler vererek kale, hisar, köşk ve saraylar yapılmasını emretmiştir.²³ Timur, her ne kadar tarihte şehirleri yakan ve insanları öldüren bir hükümdar olarak bilinse de aslında şehircilik ve mimariye önem vererek kalkınmayı amaçlayan biri olduğu görülmektedir. “*Büyük padişahların iktidar ve kuvvetlerinden edecekleri istifade hayrat ve müberrat vücuda getirmektir, biz bugün nasıl geçmiş padişahların eserlerini temaşa ediyorsak, her halde bizden de bir eser kalmalıdır, ta ki bizden sonra da bizim ismimiz baki kalsın*”²⁴ sözlerinin sahibi olan Timur'un ifadeleri, yukarıda zikredilen düşünceleri desteklemektedir. Timur'un imar faaliyetleri sayesinde adının unutulmayacağını düşünmesi onun ileri görüşlülüğüne bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim 1863'de Semerkant'ta bulunan Türkolog ve seyyah Arminius Vámbéry (ö.1913), Semerkant halkının Timur'dan bahsederken, onu unutmadıklarını ve Timur'un hatırasının halk arasında canlılığını koruduğunu ifade etmektedir.²⁵

Timur, ele geçirdiği ülkelerden zorla göç ettirdiği bilim adamı, sanatkâr ve ustalar sayesinde, Semerkant'ta ilmî, kültürel ve mimarî anlamda büyük bir gelişme yaşanmıştır. O, Semerkant'ın çevresinde Dimaşk, Şiraz, Sultaniye ve Bağdat adlarını verdiği köyler kurdurarak, göçe tabi tutulan kimselerin bu kasabalarda kalmalarını emretmiştir.²⁶ Bu durum Timur'un, imparatorluğunun sosyal ve kültürel anlamda gelişmesine katkıda bulunabilecek her insanı değerlendirdiğinin bir göstergesidir. Timur, hâkimiyet kurduğu coğrafyalardaki kalifiye insanları, sadece Semerkant'a göç ettirmemiştir. Örneğin 1402'de Anadolu'ya geldiğinde, Baba İlyas Amasyevî'yi, Şirvan'a göndermiş ve orada öğrencilere ders vermesini istemiştir.²⁷ Ayrıca 1379 yılında Harezm üzerine yaptığı dördüncü seferde şehirde bulunan ilim adamlarını ve sanatkârları beraberinde Keş şehrine götürmüştür.²⁸ Buradan hareketle Semerkant başta olmak üzere, Timurlu şehirlerinde zengin bir kültürel çeşitlilik olduğunu söylemek mümkündür.

Timur'un hükmettiği şehirlerin isimleriyle köyler kurdurması siyasî zekasına bir örnek teşkil etmektedir. Yukarıda zikredilen köy isimleri, kendi kurduğu imparatorluktan önce güçlü devletlerin başkenti olmuştur. Yalnız Timur için bu şehirler, Semerkant'a nazaran gösterişsiz ve küçük bir kasaba olarak görülmüştür. Timur'un göç politikasının işlevi hakkında bilgi veren Clavijo: “*(Timur) Şam'daki bütün dokumacıları ve silah imalatında çalışan ustaları, porselen ve cam yapan sanatkârları Semerkant'a getirdiğini bildirmiş, Anadolu'dan ise tüfekçi, kuyumcu ve mimarları getirdiğini*” aktarmıştır.²⁹ Clavijo tüm bunları, “*Timur'un başkentini dünyanın en asil, en mükemmel şehri yapmak ve Semerkant'ın, diğer şehirlerin hepsine üstün gelecek bir şekilde imar etmek*” için yaptığını da ifade

²³ Nizamüddin Şami, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 73; Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s. 99; Syed Jamaluddin, “Samarqand as the First City in the World Under Timur”, *Proceedings of the Indian History Congress*, LVI (1995), s. 858.

²⁴ Şami, *a.g.e.*, s.292.

²⁵ Arminius Vámbéry, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, haz. N. Ahmet Özalp, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 174.

²⁶ Ruy Gonzáles de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 176; Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 65; İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012 s. 101-173-272-273; İsmail Aka, “Timur Sadece Bir Asker Mi İdi?”, *Makaleler II*, haz. S. Yalçın-Ş. Gedikli, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 115; Musa Şamil Yüksel, “Ortaçağlarda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği”, *OTAM*, XLI (2017), s. 287-288.

²⁷ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkabeleri)*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. S. Uludağ- M. Kara, Marifet Yayınları İstanbul 1998, s. 699.

²⁸ Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s. 123.

²⁹ Clavijo, *a.g.e.*, s. 176-177.

etmiştir.³⁰ Aynı şekilde Timur'un, Semerkant'ı "dünyanın merkezi haline getirmek için mücadele ettiğini" ifade eden araştırmacılar da mevcuttur.³¹

Clavijo sokaklarında dolaştığı Semerkant için: "Semerkant'ın her tarafında bahçeler ve evler vardır. Ev ve bahçeler arasında cadde ve meydanlar var. Buralarda birçok ürün satılıyor. Semerkant'ta bütün malların yerleştirilip konulacağı ve satışa sunulacağı bir yer yoktu. Timur, şehrin bir ucundan diğer ucuna uzanan bir cadde düzenlenmesini emretti. Bu caddenin iki tarafına mağazalar yapılacak, ticaret eşyası burada sergilenip satılacaktı. Bu emrin yerine getirilmesi iki kişiye verilmişti. Bu iş gece gündüz devam edecek, aksadığı takdirde bu iki görevlinin kellesi gidecekti. Mağazalar her yerde herkese lazım olacak şeyi satmaktadır. Semerkant çarşıları mal doludur. Söz konusu ürünler dünyanın dört bir yanından buraya geliyor. Semerkant'a gelen baharat dünyanın en kıymetli baharatı sayılmaktadır. Semerkant'ın kasapları eti baharatlı ve ekmekle birlikte satıyor. Bunlar çeşitli av aletlerini gayet temiz bir şekilde ve son derece itinalı hazırlamaktadır. Semerkant'ın zenginliği ve ihtişamı akılları durduracak mahiyettedir. Semerkant'ın sanatları meşhurdur. Burada birçok ipek üretim yerleri var. İpekten başka sırmalı elbiseler, rengârenk kumaşlar ve kürkler imal ediliyor."³² Clavijo'nun Semerkant tasviri göz önüne alındığında şehrin, Timur zamanında büyük bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir.

Timur'un beşinci kuşak torunu olan Zahîrüddîn Babür (ö.1530), hatıralarında Semerkant'a dair kıymetli bilgiler vermektedir: "Semerkant ve mahallerinde Timur Bey ve Uluğ Beg'in imaret ve bahçeleri çoktur. Timur Bey, Ahenin kapısına yakın ve kalenin içinde cami yaptırmıştır. Bunun taşlarını ekseriyetle Hindistan'dan getirdiği taşçılar işlemiştir. Semerkant'ın doğusunda iki bahçe yapmıştır. Semerkant şehri fevkalade müzeyyen bir şehirdir. Bu şehrin diğer şehirlerde az bulunan bir hususiyeti vardır. Burada her esnafın ayrı ayrı pazarı olup, birbirleri ile karışık değildir. Usulleri muntazamdır. İyi ekmekçileri ve aşçıları vardır ve Semerkant'ın kağıtları meşhurdur"³³ ifadelerinden yola çıkarak Timur'un ölümünden sonra dahi Semerkant'ın, bir cazibe merkezi olarak önemini koruduğu düşüncesine ulaşılmaktadır.

İbn Battûta'nın Semerkant'a dair verdiği bilgiler göz önüne alındığında, Timur'un büyük bir heves ile imar ettiği Semerkant'ın gelişimi daha iyi anlaşılmaktadır. Timur'a atfedilen "Dünya iki hükümdarın sahip olabileceği kadar büyük ve değerli değildir. Tanrı nasıl bir ise Sultan da bir tane olmalıdır."³⁴ sözü ile dünyada Semerkant'ın büyüklüğüne ve azametine eşdeğer bir şehrin olmaması için mücadele ettiği görülmektedir. Timur, Semerkant'ta Bîbî Hanım Cami başta olmak üzere, Gök Saray ve Gür-ı Emîr Türbesi gibi muazzam eserler inşa ettirmiştir. Bunun yanında Semerkant'ın her tarafına büyük ve içinde irili ufaklı sarayların olduğu bahçeler yaptırmıştır. Buradan hareketle Timur'un belki de en büyük başarısının, bir mimar gibi Semerkant'ı dünyanın en gözde merkezi haline getirme çabası olduğu düşünülmektedir.

2.1. Bîbî Hanım Cami

Bîbî Hanım Cami, ismini Timur'un büyük hatunu Saray Mülk Hanım'ın toplum içindeki isminden almaktadır. Timur 1399 yılında Hindistan seferinden Semerkant'a döndükten sonra, Hindistan'da kazandığı zaferin anısına büyük bir cami yaptırmak istemiştir. Caminin yapımının planlanmasına hemen başlanılmış ve uygun bir saatte temeli atılmıştır. Ardından imparatorluğun dört bir yanında gelen inşaat ustaları, mühendisler ve mimarlar caminin inşaatı için çalışmaya başlamıştır. 1398'de Delhi şehrinde ele geçirdiği zanaatkârlar ve taş ustalarının, İran ve Azerbaycan'dan getirilmiş olan taş ustalarının da inşa faaliyetinde hazır buldukları düşünülmektedir. Ayrıca Timur'un Hindistan'da getirdiği fillerin de inşa faaliyetinde kullanıldığı bilinmektedir. Timur'un, caminin inşasına bizzat önem göstererek burada hazır bulunduğu, her işin başına şehzade veya beylerinden birini görevlendirerek, çeşitli denetlemeler yaptığı da kaynaklarda zikredilmiştir. Caminin yapımında büyük taşlar kullanıldığı ve dört köşeli minareye sahip olduğu düşünülmektedir.³⁵ Bîbî Hanım

³⁰ Clavijo, a.g.e., s. 176.

³¹ Manole Neogoe, *Bozkır'ın Üç Atlısı (Atilla-Cengiz Han-Timur)*, çev. Müstecip Ülküsal, Çatı Yayınları, İstanbul 2004, s. 158.

³² Clavijo, a.g.e., s. 139-171-175-177.

³³ Zahîrüddîn Babür, *Babürnâme (Babür'ün Hatıratı)*, çev. Reşit Rahmeti Arat, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 70-73.

³⁴ Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII (2015), s. 240.

³⁵ Nizamüddin Şami, a.g.e., s. 253; Şerefüddin Ali Yezdi, a.g.e., s. 306.

Cami'nin, Timur'un Semerkant'ta meydana getirdiği eserlerden gösteriş ve büyüklük bakımından en önde gelen yapı olduğu düşünülmektedir. Cami, 167x109 metre yüzey alanına sahip olup, 40-41 metre yüksekliğinde taç kapısı bulunmaktadır. Ayrıca caminin büyük bir gösterişe ve heybete sahip olması, Timur'un kurmuş olduğu devletin gücünün ve büyüklüğünün yanında kendi otoritesinin de bir yansıması olduğu düşünülmektedir.³⁶

Timur, Yedi Yıllık Sefer (1399-1404) olarak adlandırılan mücadelelerinden 1404'de Semerkant'a döndüğünde camiyi görmeye gitmiştir. Caminin kapısının küçük olduğuna dikkat çekerek, yeninden yapılmasını istemiştir. Timur, hasta olduğu halde gün içinde sıklıkla camiye giderek inşaatı gözlemlemiştir. Timur'un yokluğunda caminin inşaatı görevi ile divan katipliği yapmış olan Hacı Mahmud Davud ve Muhammed Celd ilgilenmiştir. Timur, söz konusu iki görevliyi işlerini düzgün yapmadığı gerekçesiyle astırmıştır.³⁷

Bîbî Hanım Cami'nin, yapılışından kısa bir süre sonra gerek coğrafi şartlar gerekse doğal afetler sonucunda daha Timur zamanında yıprandığı düşünülmektedir. Timur, emirlerine cuma namazlarını bu camide kılmayı emretmiş, Timur'dan sonra ise halkın büyük bir kısmı bu camiyi kullanmıştır ancak zaman zaman başlarına caminin tavanından taşlar düştüğü iddia edilmektedir.³⁸

2.2. Gök Saray

Timur'un Semerkant'ta meydana getirdiği büyük binalardan birisi de Semerkant kalesinin içinde bulunan Gök Saray'dır. Timur'un soyundan bir kimsenin baş kaldırarak hakimiyeti ele geçirdiği takdirde burada tahta oturduğu yahut taht kavgası sebebiyle yenilirse Gök Saray'da hayatını kaybettiği düşünülmektedir. Halk arasında "filan mirzayı Gök Saray'a çıkardılar" sözü kullanılmış olup, bu durumun onun öldürülmüş olduğuna işaret ettiği bilinmektedir. Ayrıca Gök Saray'ın, Timur ve ardılları zamanında daha çok imparatorluk hazinesinin saklandığı yer ve bir çeşit hapisane görevinde olduğu düşünülmektedir.³⁹

2.3. Gûr-ı Emîr Türbesi

Timur'un Semerkant'ta inşa ettirdiği nadide eserlerinden biri olan Gûr-ı Emîr Türbesi'nin yapımına 1399 yılında başlanmıştır. İnşaat sürecinde bizzat Timur'un emriyle çeşitli değişikliklere uğramıştır. Örneğin Timur, 1404'de Yedi Yıllık Sefer'den Semerkant'a döndüğünde medresenin yan kısmına yüksekçe bir türbe ve güzel bir bahçe yapılmasını emretmiştir. Timur, istediği yapıların yapımına bizzat nezaret etmiştir. İnşaatın tam anlamıyla 1405 yılında tamamlandığı ve Gûr-ı Emîr Türbesi'nin aynı zamanda bir külliye özelliği taşımakta olup medrese ve hangâh yapılarının da bulunduğu bilinmektedir.⁴⁰

Timur'un, oğlu Cihangir Mirza'dan olma büyük torunu Muhammed Sultan Mirza 1403 yılında vefat etmiş⁴¹ ve mirzanın naaşı yapımı devam etmekte olan bu külliye geçici olarak defnedilmiştir. Timur'da öldükten sonra naaşı (18 Şubat 1405) buraya gömülmüştür. Bundan sonra külliye, Gûr-ı Emîr (hükümdarın türbesi) adıyla anılmış ve aile mezarlığına dönüşmüştür. Gûr-ı Emîr'e, Timur'un oğullarından Şahrüh Mirza, Miranşah ve Timur'un torunu olan Uluğ Bey Mirza olmak üzere birçok hanedan üyesi defnedilmiştir.⁴² Timur'un büyük saygı duyduğu Seyyid Bereke⁴³ de bu türbede defnedilen ve Timurlu hanedanından olmayan tek kişidir.⁴⁴ Gûr-ı Emîr'in

³⁶ Lisa Golombek- Donald Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton University Press, Princeton 1988, s. 256; Engin Bektaş, "Bîbî Hanım Cami", *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s. 125-126; Attilio Petruccioli, "Bukhara and Samarkand", *The City in the Islamic World*, ed. Salma K. Jayyusi, C.I, Brill, Leiden 2008 s. 512; Ardi Kia, *Central Asian Cultures, Arts, and Architecture*, Lexington Books, Maryland 2015, s. 62. Aleksandr Yakubovskiy, *Timur ve Timuriler Zamanında Semerkand*, çev. Sabur Rasol, haz. İlyas Kemalöglü, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 40.

³⁷ Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s.436; İbni Arabşah, *a.g.e.*, s. 356; Clavijo, *a.g.e.*, s.172.

³⁸ İbni Arabşah, *a.g.e.*, s. 357.

³⁹ Zahirüddin Babür, *a.g.e.*, s. 56; İsmail Aka, "Emir Timur ve İmar Faaliyetleri", *Makaleler I*, haz. S. Yalçın-Ş. Gedikli, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 11.

⁴⁰ Golombek- Wilber, *a.g.e.*, s. 260-261; Clavijo, *a.g.e.*, s. 169; Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s. 436.

⁴¹ John E. Woods, *The Timurid Dynasty*, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, Bloomington 1990, s. 29.

⁴² Golombek- Wilber, *a.g.e.*, s. 260-261; İbni Arabşah, *a.g.e.*, s. 325.; Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s.459; Gûr-ı Emîr için bk: A. Semenov, "Gûr-u Emîr Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri", çev. Abdülkadir İnan, *Belleten*, XXIV/93, (1960), s. 139-169.

⁴³ Seyyid Bereke için bk: Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din ve Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 99-102.

⁴⁴ Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s. 462.

zamanla insanların dilekleri dilediği ve adaklar adağı bir yer haline geldiği düşünülmektedir. Ayrıca Timur'dan sonra hâkimiyeti ele geçiren hükümdarların, türbenin önünden geçerken saygı göstergesi olarak başlarını eğerek geçtikleri bilinmektedir.⁴⁵

2. 4. Bahçeler

Timur zamanında Semerkant ve çevresinde meydana getirilen bahçeler, Timurlularda bir bahçe kültürünün oluşmasına yardımcı olmuş ve Timur'dan sonra gelen hükümdarlar hâkimiyet sahalarında söz konusu kültürü devam ettirmişlerdir.⁴⁶ Timur Semerkant'ta Bağ-1 Behişt, Bağ-1 Dilkuşa, Bağ-1 Şimal ve Bağ-1 Nev gibi birçok bahçe yaptırmıştır. Bunlardan Bağ-1 Behişt, 1378 yılında, Semerkant'ın batı tarafında on iki bahçenin birleştirilmesiyle kurulmuştur. Timur'un burada oğul ve torunlarının düğünlerini yaptığı bilinmektedir.⁴⁷ Bağ-1 Şimal'in ise temeline 1397 yılında başlanmış, şehrin kuzey kısmında olduğu için bu isimle adlandırılmıştır. Bahçenin yapımına bizzat Timur refakat etmiş, farklı milletlerden ustalar gece gündüz çalışmışlardır. Bahçenin duvarları, altın suyu ve lacivert renkler ile süslenmiş, Timur'un hayatından kesitler tasvir edilmiştir.⁴⁸ Bu tasvirlerde savaşları, resmi protokol düzeni, padişahlar, emirler ve ulema ile yaptığı sohbetler, av sahneleri, zaferleri, ailesi ve eğlence meclisleri resmedilmiştir.⁴⁹ Semerkant'ın doğu kısmında bulunan, Bağ-1 Dilkuşa'nın yapımına 1397 yılında başlanmış çeşitli milletlerden mühendisler ve ustalar inşa faaliyetine katılmıştır. Bağ, dikdörtgen şeklinde planmış, her bir tarafının uzunluğu 1500 karı (750 m) olarak yapılmıştır. Buraya birçok meyve ağaçları dikilmiş, gül bahçeleri yapılmış, gezintiye çıkmak için meydanlar oluşturulmuştur. Ayrıca bahçenin içine ve dışına ipekli çadırlar kurulmuştur. Bağ-1 Dilkuşa salt bir bahçe görevi görmemiş, Timur'un elçilere kabul ettiği bir mekân olarak da kullanılmıştır.⁵⁰ Bağ-1 Nev ise, Bağ-1 Şimal'in güney tarafında kalmakta olup, 1404 yılından önce yapıldığı düşünülmektedir. Bağ-1 Nev, duvarlar ile çevrili, içerisinde bir köşk ve havuz barındıran geniş bir alana kurulmuştur. Timur'un bu bahçede, ziyafetler verdiği ve kendisine gelen elçileri gezdirdiği bilinmektedir.⁵¹ Timur zamanında kurulan bahçeler sadece hükümdar ve ailesine ait değildir. Timur seferde iken Semerkant'ta yaşayan halk zengin-fakir ayırt etmeksizin bahçelere alınmıştır. Burada yetişen ürünler, halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Dolayısıyla Timurluların, sosyal devlet anlayışına sahip oldukları görülmektedir.

Sonuç

Timur'un hâkimiyet kurduğu coğrafyada, göçebe ve yerleşik halklar sürekli mücadele halinde olmuştur. Kendisinden önce yerleşik hayata geçme eğilimi gösteren, şehir ve saray inşa eden Çağatay hanları ve emirleri göçebe Türk-Moğol boyları tarafından öldürülmüştür. Timur'un bir başşehir seçerek, seferlerinden arta kalan vaktini burada geçirmesi ve neredeyse Timur'a karşı bu konuda hiç isyan çıkmaması, onun kudretinin bir göstergesi olmuştur. Asker bir hükümdar olan Timur'un seferlerinin yıkıcılığı ve ona dair anlatılan korkunç hikayeler ölümünden yıllar sonra bile unutulmamıştır. O, savaşçılığının yanında imar faaliyetlerine de önem veren bilge bir hükümdar olmuştur. Bilim adamlarına ve ulemaya saygı göstermiş, ele geçirdiği ülkelerden topladığı kalifiye insanları Semerkant'a göç ettirmiş, şehrin fiziki ve sosyal yapısını tümüyle değiştirecek radikal kararlar alarak, Timurlu medeniyetinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Timur, Semerkant'ta inşasını emrettiği eserlerin yapımına bazen bizzat kendisi katılmış, bazen de büyük emirlerine ve şehzadelere görev vermiştir. Onun belki de en büyük başarısı, bir mimar gibi Semerkant'ı dünyanın en gözde merkezi haline getirme çabasıdır. Timur, söz konusu isteğini sağlığında büyük ölçüde başarmıştır. Semerkant şehri, asıl hüviyetine onun sayesinde kavuşmuştur. Timur zamanında, Doğu İslâm dünyasının parlayan bir yıldızı haline gelen Semerkant, onun ölümünden sonrada bu özelliğini devam ettirmiştir. Timur'un sağlığında

⁴⁵ İbni Arabşah, *a.g.e.*, s. 378-379.

⁴⁶ Maria Eva Subtenly, *Timurids in Transition (Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran)*, Brill, Leiden-Boston 2007, s. 130-131.

⁴⁷ Lisa Golombek, "The Gardens of Timur: New Perspectives", *Muqarnas*, XII (1995), s. 137; Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s. 172.

⁴⁸ İbni Arabşah, *a.g.e.*, s. 441; Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s. 270.

⁴⁹ İbni Arabşah, *a.g.e.*, s. 441.

⁵⁰ Nizamüddin Şami, *a.g.e.*, s. 205; Clavijo, *a.g.e.*, s. 144; Şerefüddin Ali Yezdi, *a.g.e.*, s. 274-275.

⁵¹ Clavijo, *a.g.e.*, s. 145-146.

Semerkant'ta oluşan kültürel, ilmî ve sosyal gelişme, ölümünden sonra torunu Uluğ Bey tarafından etkili bir şekilde kullanılmıştır. Uluğ Bey zamanında kurulan Semerkant Astronomi ve Matematik Okulu sayesinde, İslâm dünyasında felsefe ve bilim çalışmaları büyük ölçüde gelişme göstermiştir. Timurlu ülkesinde düzeninin bozulmasıyla, Semerkant Okulu'nda yetişen alimler, çeşitli İslâm ülkelerine dağılarak Semerkant'ın bilgi birikimini, himaye edildikleri devletlere aktarmışlardır. Timurlu ülkesinden giden Ali Kuşçu ve Fethullah Şirvanî gibi alimler, devrin ilmî konularında otorite sayılmaktadır. Bu alimlerin çalışmaları, şüphesiz İslâm dünyasında bilimin yükselişini sağlamıştır.⁵² Tüm bu sürecin oluşmasında Timur'un büyük bir payı vardır. Onun meydana getirdiği ve ardıllarına bıraktığı Semerkant mirası, torunları tarafından geliştirilerek devam ettirilmiş, İslâm dünyasında akli-riyazi ilimlerin önem kazanmasına imkân vererek, Avrupa'da "Timurlu Rönesans'ı" tabirinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Kaynakça

Aka, İsmail, "Emir Timur ve İmar Faaliyetleri", *Makaleler I*, haz. S. Yalçın-Ş. Gedikli, Berikan Yayınları, Ankara 2005, ss. 9-12.

_____, "Timur Sadece Bir Asker Mi İdi?", *Makaleler II*, haz. S. Yalçın-Ş. Gedikli, Berikan Yayınları, Ankara 2005, ss. 113-130.

_____, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Aydınlı, Osman, *Semerkant Tarihi (Fethinden Sâmâniler'in Yıkılışına Kadar 93-389/711-999)*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

Babür, Zahirüddin, *Babürnâme (Babür'ün Hatıratı)*, çev. Reşit Rahmeti Arat, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

Beksaç, Engin, "Bîbî Hanım Cami", *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, ss. 125-126.

Belâzurî, *Fütüh 'ul Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

Bunbury, Edward, *A History of Ancient Geography*, Cambridge University Press, London 1987.

Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns (Evlîyâ Menkıbeleri)*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. S. Uludağ-M. Kara, Marifet Yayınları İstanbul 1998.

Clavijo, Ruy Gonzales de, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993.

Cûzcânî, Minâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Cüveynî, Alâeddin Atâ Melik, *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Fazlıoğlu, İhsan, *Derin Yapı (İslam-Türk-Felsefe- Bilim Tarihinin Kavram Çerçevesi)*, Papersense Yayınları, İstanbul 2015.

Gibb, Hamilton A. R., *The Arab Conquests In Central Asia*, Ams Press, New York 1970.

Golombek, Lisa, "The Gardens of Timur: New Perspectives", *Muqarnas*, XII (1995), ss. 137-147.

Golombek, Lisa,- Wilber, Donald, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton University Press, Princeton 1988.

Grousset, René, *Stepler İmparatorluğu (Attilâ, Cengiz Han, Timur)*, çev. Halil İnalçık, haz. E. Tokdemir- M. Dönmez, TTK Yayınları, Ankara 2015.

İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İbn Rüsteh, *el-Â'lâki'n Nefîse*, çev. Ali Fuat Eker, Ankara Okulu, Ankara 2017.

⁵² Detaylı bilgi için bk. İhsan Fazlıoğlu, *Derin Yapı (İslam-Türk-Felsefe- Bilim Tarihinin Kavram Çerçevesi)*, Papersense Yayınları, İstanbul 2015, s. 15-116.

İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

Jamaluddin, Syed, "Samarqand as the First City in the World Under Timur", *Proceedings of the Indian History Congress*, LVI (1995), ss. 857-865

Kafalı, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

Kalan, Ekrem, "Moğollar Devrinde İpek Yolu", *İpek Yolu*, ed. Ahmet Taşağıl, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, ss. 93-108.

Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgati't Türk*, çev. Besim Atalay, C.III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018.

Kia, Ardi, *Central Asian Cultures, Arts, and Architecture*, Lexington Books, Maryland 2015.

Kitapçı, Zekeriya, "Orta Asya'nın Müslüman Araplar Tarafından Fethi", *Türkler*, ed. H.C. Güzel- K. Çiçek- S. Koca, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 471-486.

Koçak, Muhammed Emin, "Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/I (2019), ss. 37-46.

Manz, Beatrice Forbes, "Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty" çev. Musa Şamil Yüksel, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (2000), ss. 257-272.

Moğolların Gizli Tarihi I, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 2016.

Morgan, David, *The Mongols*, Basil Blackwell, USA 1987.

Neogoe, Manole, *Bozkır'ın Üç Atlısı (Atilla-Cengiz Han-Timur)*, çev. Müstecip Ülküsal, Çatı Yayınları, İstanbul 2004.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Mâverâünnehir", *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, ss. 177-180.

Petrucchioli, Attilio, "Bukhara and Samarkand", *The City in the Islamic World*, ed. Salma K. Jayyusi, C.I, Brill, Leiden 2008 ss. 491-524.

Schaeder, H. H.,- Bosworth, C. E., "Samarkand", *Encyclopaedia of Islam (EI²)*, C. VIII, Leiden 1995, ss. 1031-1034

Schiltberger, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Semenov, A., "Gûr-u Emîr Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri", çev. Abdülkadir İnan, *Bellekten*, XXIV/93 (1960), ss.139-169.

Strange, Guy Le, *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur*, Cosimo Classics, New York 2010.

Subtenly, Maria Eva, *Timurids in Transition (Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran)*, Brill, Leiden- Boston 2007.

Şami, Nizamüddin, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

Taşağıl, Ahmet, "Soğd", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, ss. 348-349.

Togan, Zeki Velidi, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", çev. İsmail Aka, *Tarih Dergisi*, XXVI (1972), ss. 75-84.

Vámbéry, Arminius, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, haz. N. Ahmet Özalp, Ses Yayınları, İstanbul 1993.

Woods, John E., *The Timurid Dynasty*, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, Bloomington 1990.

Yakûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2002.

Yakubovskiy, Aleksandr, *Timur ve Timurîler Zamanında Semerkand*, çev. Sabur Rasol, haz. İlyas Kemaloğlu, TTK Yayınları, Ankara 2018.

Koçak, M. E. (2019), Timurlu Medeniyetine Örnek Bir Şehir: Semerkant (1370-1405), AUSBD, 2 (4), 67-76

Yezdi, Şerefüddin Ali, *Zafernâme*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Yüksel, Musa Şamil, “Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII (2015), ss. 239-258.

_____, “Ortaçağlarda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği”, *OTAM*, XLI (2017), ss. 283-302.

_____, *Timurlularda Din ve Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara 2009.